

Wetenschapsvoorlichting

Een serie artikelen uit NRC/Handelsblad

M. A. J. Eijkman, tandarts

Samenvatting

Massamedia als kranten en tijdschriften en in mindere mate TV en radio kunnen het publiek veel informatie bieden over tandheelkundige onderwerpen, vooral wanneer sprake is van onderzoeksresultaten die een zekere nieuwwaarde hebben. Tandartsen, die door het publiek gezien worden als de belangrijkste informatiebronnen op dit terrein, kunnen echter door deze tandheelkundige berichten in de lekenpers in problemen raken.

In dit artikel wordt het belang van wetenschapsvoorlichting aangegeven. Na een korte omschrijving van het begrip, een kort historisch overzicht en het nut ervan wordt aan de hand van een artikelenreeks in NRC/Handelsblad de relevantie ervan voor de tandheelkunde besproken.

EIJKMAN MAJ. Wetenschapsvoorlichting. Een serie artikelen uit NRC/Handelsblad. Ned Tijdschr Tandheelkd 1990; 97: 70-3.

Uit de vakgroep Tandheelkundige Klinische Vakken, afd. Voorlichtingskunde/ Epidemiologie van het Academisch Centrum Tandheelkunde Amsterdam (ACTA).

Trefwoorden: Voorlichtingskunde – Wetenschapsvoorlichting

Datum van acceptatie: 27 oktober 1989.

Adres: Dr. M. A. J. Eijkman, postbus 7161, 1007 MC Amsterdam.

1 INLEIDING

De tandarts wordt door het publiek gezien als de belangrijkste informatiebron op tandheelkundig gebied.¹ Dat vinden tandheelkundige zorgverleners, zoals tandartsen zelf, orthodontisten, kaakchirurgen en tandartsassistenten eveneens. Mondhygiënist zijn, behalve waar het preventieve kwesties betreft, ook deze mening toegedaan.²

De indruk bestaat dat heden meer dan in de afgelopen 25 jaar door patiënten een beroep wordt gedaan op de tandheelkundige zorgverlener in de rol van informatieverschaffer. Immers, tandartsen, en ook mondhygiënist zeggen veel vragen te krijgen op het gebied van preventie en over het ontstaan en/of verloop van gebitsaan- doeningen. Specialisten krijgen vooral veel vragen over zaken die voor en na behandel- ingsaanpak de orde zijn. Aan tandarts- assistenten worden veel vragen gesteld over kosten en vergoedingen.³ Opvallend is overigens dat patiënten zelf verklaren eerder vragen te hebben over verrichtingen van tandartsen, over de diagnose of het behandelplan, en in veel mindere mate over preventieve onderwerpen.³⁻⁵

Een interessante vraag is op basis van welke kennis patiënten vragen stellen en waarom. Natuurlijk, de patiënt is veel gebitsbewuster dan vroeger, denkt kennelijk meer na over het gebit en de zorgverlening. Maar vast staat dat patiënten ook geattendeerd moeten worden op problemen en kwesties in de tandheelkunde die zoveel nieuwwaarde bevatten dat ook de massa- media er aandacht aan besteden. Het is bekend dat kranten en tijdschriften – en in veel mindere mate de TV – de belangrijkste informatiebronnen op gezondheidsgebied zijn, en dat een groot deel van het publiek medische informatie als aantrekkelijk en interessant beschouwt. Maar het aanbod

aan medische (i.c. tandheelkundige) informatie vormt van de totale hoeveelheid redactionele tekst slechts een fractie (2%), waarvan bovendien de inhoud vaak moeilijk is.^{6,7} Daar komt bij dat, ook in het geval van de tandheelkunde, het aantal artikelen in de lekenpers alleen sterk stijgt wanneer het een onderwerp betreft met veel nieuwwaarde. Dit geldt zeker bij controversiële kwesties, zoals bijvoorbeeld in het begin van de jaren zeventig toen de drinkwaterfluoridering sterk de aandacht trok, en in 1976 bij voorstellen voor een nieuwe volksverzekering en de problematiek ziekenfonds versus particuliere verzekering.⁸ Ook recent kreeg een tandheelkundig onderwerp in de Nederlandse pers zeer veel aandacht, naar aanleiding van de conclusie in een zojuist verschenen proefschrift van een Nijmeegse tandarts dat ongeveer 24% van de door hem onderzochte vullingen als onvoldoende kon worden gekwalificeerd (zie Van Cuilenburg elders in dit nummer). Die conclusie kwam via het ANP-nieuws in

kranten, op radio en TV, en sommige journalisten stelden vast dat een kwart van de tandartsen slecht werk leverde (afb. 1). Hierdoor werden diverse praktizerende collega's in zekere mate klem gezet, omdat nu eenmaal niet zo makkelijk op zo'n complexe stelling kan worden geantwoord. Diezelfde gevoelens van collega's waren er ook, zoals bleek uit persoonlijke mededelingen aan schrijver dezes, toen eind 1983 de Consumentenbond publiceerde dat 75.000 Nederlanders ontevreden waren over hun kunstgebit, en dat 17% van de Nederlandse tandartsen ondeugdelijk werk leverde.

Niet alleen door dergelijke tendentieuze berichten kunnen tandartsen 'in het nauw geraken', maar ook door vragen over berichten in de pers inzake bepaalde nieuwe ontwikkelingen in de tandheelkunde. Hierbij valt onder meer te denken aan een artikel in een weekblad, begin 1987, over de grote mogelijkheden van implantaten, maar ook aan persberichten over de moge-

lijke gevaren van amalgaam, over de ontwikkelingen op het gebied van de preventieve werking van tandpasta's, of over het nut van de halfjaarlijkse controle. Het is nu eenmaal onmogelijk voor de tandarts op de hoogte te zijn van alle tandheelkundige berichtgevingen in de massamedia en daarnaast ook alle recente ontwikkelingen op zijn vakgebied te volgen. Zo stelt Schaub dat 36% van de door hem geïnterviewde tandartsen zegt de ontwikkelingen in de parodontologie niet te kunnen bijhouden.⁹ Dergelijke berichten worden overigens ook in het buitenland gehoord, want ook daar wordt bijvoorbeeld getwijfeld aan de kennis van tandartsen op het gebied van sealants, preventieve mogelijkheden en bacteriële endocarditis.¹⁰ Een bijkomstig probleem voor de algemeen-practicus is dat de huidige kennis in bepaalde opzichten snel veroudert. Men denke onder meer aan de ontwikkelingen op het terrein van de parodontologie (plaque-concept, niet iedere gingivitis onttaardt in parodontitis, 5-15% van de bevolking loopt groot risico parodontale afwijkingen te ontwikkelen, terwijl men vroeger aannam dat iedereen boven een bepaalde leeftijd zijn gebit kwijtraakte aan parodontale afwijkingen).⁹ Daarnaast zijn er ook de snelle vorderingen op het gebied van de implantologie, waar het plaatsen van eenvoudige implantaten door de algemeen-practicus in de recente toekomst tot de normale verrichtingen lijkt te gaan behoren; vergeet ook niet de kennis van de werking van fluoride (effecten van pre- en posteruptieve blootstelling aan deze stof), en het toegenomen inzicht in de achtergronden van de resorptie van de processus alveolaris.

Wij zullen hier niet verder op bovengenoemde problematiek ingaan – zie hiervoor Van den Broecke elders in dit nummer – maar ons vooral richten op wetenschapsvoorlichting, een fenomeen in de massacommunicatie,¹¹ dat heden ten dage sterk in de belangstelling staat.

2 WETENSCHAPSVOORLICHTING

Op 18 augustus 1987 verscheen in het 'Zaterdagbijvoegsel' van NRC/Handelsblad een artikel over tandheelkunde waarin de lezers onder meer werden uitgenodigd vragen over tandheelkundige kwesties te stellen. De vele binnengekomen reacties gaven aan dat er grote belangstelling bestond voor het werk van de tandarts, en de krant besloot een reeks artikelen te laten schrijven. In deze serie (verschenen in de periode 1973-1975) werd vooral aandacht besteed aan onderwerpen die tot de vak kennis van iedere tandarts behoren. Doel was bij de lezers een grotere bewustwording te creëren ten aanzien van een, in die tijd onderschat, (tandheelkundig) gezondheidsprobleem en hen te wijzen op de be-

staande mogelijkheden die bepaalde ziekte te voorkomen of te bestrijden.

Deze artikelenserie kan men beschouwen als wetenschapsvoorlichting, ruwweg omschreven als *bewuste hulp, door middel van communicatie, bij beeld-, oordeels- en besluitvormingsprocessen over problemen en kwesties met een (natuur)wetenschappelijk en/of technisch aspect*.¹³ In dit geval betreft het de tandheelkunde.

Was wetenschapsvoorlichting rond de Tweede Wereldoorlog een nog vrijwel onbekend begrip, tegenwoordig staat zij sterk in de belangstelling. De meeste universiteiten hebben thans ook wetenschapsvoorlichters in dienst. Zo ook de ministeries, de industrie en belangrijke onderzoeksinstituten. Er is een Nederlandse vereniging voor Wetenschapsjournalisten die nauw contact heeft met vergelijkbare internationale organisaties. Er bestaan speciale cursussen over wetenschapsvoorlichting; vrijwel alle landelijke dagbladen hebben aparte wetenschapspagina's. Er bestaat zelfs een Stichting voor Publieksvoorlichting over Wetenschap en Techniek, gesubsidieerd door de overheid, die een maandelijks nieuwsbrief uitgeeft om het publiek voor te lichten over wetenschap en techniek. En in de tandheelkundige wereld: bij het ontstaan van het Academisch Centrum Tandheelkunde Amsterdam (ACTA) werd een aparte afdeling Voorlichtingskunde/Epidemiologie opgericht waar wetenschapsvoorlichting onderdeel van studie vormt.

3 HISTORISCH OVERZICHT

Wetenschapsvoorlichting kan men beschouwen als een (laat) fenomeen, voortgekomen uit de relatie wetenschap – samenleving. Hoe is die relatie ontstaan?

Wiedenhof onderscheidt vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog drie perioden in de ontwikkeling van de wetenschapsvoorlichting.¹² De eerste periode loopt van 1946 tot najaar 1957. Deze fase wordt vooral gekenmerkt door een groot optimisme. Er heerste internationaal een gevoel van 'met de wetenschap kunnen wij alles wat ons hart begeert bereiken'. Het publiek bleek in die tijd een groot vertrouwen te hebben in de natuurwetenschap en de techniek, die men beschouwde als motoren voor toekomstige welvaart. Maar voorlichting aan het publiek over wetenschappelijke ontwikkelingen achtte men niet nodig.

Door de lancering van de eerste Russische kunstmaan in 1957 veranderde alles echter sterk. Met name in de Verenigde Staten ging men werken aan het bevorderen van technische en natuurwetenschappelijke, die gericht waren op research voor militaire doeleinden en ruimtevaartactiviteiten. Men gaat zich dan wel richten

op het publiek, vooral om een klimaat te scheppen waarin de bevolking positief oordeelt over extra uitgaven voor (exacte en technische) wetenschappen. Elders in de westelijke wereld zijn soortgelijke reacties waar te nemen. Tegelijkertijd ziet men echter dat wetenschappers publiekelijk een kritische houding aannemen, zeker ten aanzien van de gevaarlijke kanten van de wetenschappen. Men denke dan bijvoorbeeld aan het Russell-tribunaal dat de met chemische en elektronische wapens gevoerde oorlog in Vietnam veroordeelde. Maar ook positieve kanten worden belicht. In ons land wordt bijvoorbeeld in 1966 het Evoluon in Eindhoven geopend, en op universiteiten worden voorlichtingsambtenaren aangesteld teneinde wetenschap en publiek nader tot elkaar te brengen.

Vanaf 1967 begint de derde periode. In plaats van op groei en vernieuwing wordt gewezen op kwalijke aspecten van onze moderne industriële samenleving. Men ziet in ons land wetenschapswinkels ontstaan om het publiek objectieve informatie te kunnen verschaffen. De overheid verleent subsidies aan tal van groepen en instanties voor onderzoek naar publiek-wetenschappelijke kwesties of voor het vergaren van kennis teneinde een beter inzicht in dergelijke kwesties te krijgen. Ook de nota Wetenschapsbeleid in 1974 vormde een belangrijke bijdrage aan de institutionalisering van de wetenschapsvoorlichting.

Men kan zeggen dat thans bij voorlichtingsdeskundigen veel kennis bestaat over het verschaffen van wetenschapsinformatie aan het (leken)publiek.

4 NUT VAN WETENSCHAPSVOORLICHTING

Bewust zijn wij hier niet ingegaan op de talrijke onderzoeken over de communicatie tussen wetenschap (universiteiten en onderzoeksinstituten) en maatschappij, die vooral in die jaren in de Verenigde Staten zijn uitgevoerd. Wij noemen slechts de studies van Havelock en Thistle, waarin wordt aangegeven hoe wetenschappelijke kennis in de maatschappij verspreid wordt en wat daarvan uiteindelijk bij het publiek terecht komt.¹¹ Daarin bleek bijvoorbeeld ook hoe moeilijk het is voor wetenschappers en voor academisch gevormde beroepsbeoefenaars in het bijzonder, een goed overzicht te houden van alle ontwikkelingen op hun vakgebied en daarbij die ontwikkelingen te volgen die relevant zijn voor hun wetenschapsbeoefening. Nieuwe wetenschappelijke kennis is niet alleen belangrijk voor academici uit een bepaalde discipline. Ook politici, het bedrijfsleven en de vakbewegingen, functionarissen van allerlei instellingen en actiegroepen zijn afhankelijk van betrouwbare wetenschappelijke kennis die op een (voor leken) begrijpelijke manier

wordt gepresenteerd. Uit het bovengenoemde blijkt de belangrijke rol van wetenschapsvoorlichting in onze moderne maatschappij.

Daarnaast kan wetenschapsvoorlichting aan wetenschappelijke kennis een gebruikswaarde verlenen, bijdragen tot de 'education permanente' van het brede publiek om actief te kunnen meedenken en meesturen aan ontwikkelingen in de maatschappij.

Tot slot heeft wetenschapsvoorlichting ook nog amusementswaarde.

5 RELEVANTIE VOOR DE TANDHEELKUNDE

De bovengenoemde constatering en motieven zijn vrijwel alle ook op de tandheelkunde van toepassing. Wij zullen enige voorbeelden noemen.

Artikelen over de fluorideringskwestie: 'Bewijs van relatie fluor en kanker is ongefundeerd', 'Gezondheid van gebit gebaat bij fluoridering' of 'Drinkwaterfluoridering van de baan, wat nu?' die in 1976 verschenen, hadden als doel de leek te helpen bij de oordeels- en besluitvorming in deze kwestie. Dat was ook het geval in 1988 en 1989, toen er ongerustheid bestond over een mogelijke overdosering van fluoride. In de periode 1975-1980 verschenen ook artikelen over onderwerpen die op dat moment in de tandheelkunde in de schijnwerpers stonden: 'angstige patiënten', de schooljeugd die 'nog niet buiten de schooltandarts kan', het verzekeren van gebitsrisico's via de ziekenfondsverzekering, over sociologisch onderzoek waarom mensen kunstgebitten dragen, implantaten en de oprichting van de bond voor prothesedragers. Uit ervaring is gebleken dat verschillende artikelen in NRC/Handelsblad algemeen-practici hebben geholpen hun patiënten snel en adequaat te informeren over deze twee onderwerpen.

Daarnaast is ook geprobeerd een zeker amusement te bieden in de vorm van artikelen over bijvoorbeeld de gebitsproblemen van een van 's wereld beroemdste tandheelkundige patiënten, de eerste patiënt van de Verenigde Staten, George Washington, of over 'de tandarts als speurhond' (1980) waarin de forensische tandheelkunde de aandacht kreeg.

In de periode na 1980 verschijnen tandheelkundige artikelen voornamelijk op de wetenschapspagina's van de krant. Soms waren deze geschreven op verzoek van collega's die de artikelen wilden gebruiken in hun wachtkamer om hun patiënten te informeren over nieuwe ontwikkelingen. Voorbeelden hiervan zijn artikelen over de mogelijke risico's van het maken van röntgenfoto's, over klachten van dragers van een kunstgebit, en vooral nogal wat over parodontologische onderwerpen. Soms bestond

de indruk dat algemeen-practici zelf via korte artikelen op de hoogte wilden blijven van recente ontwikkelingen in hun vak

Veel artikelen in die tijd zijn ook geschreven om politici, verzekeraars of beleidsmakers te informeren over kwesties waarvan de onderzoeksresultaten buiten de tandheelkunde vrijwel niet bekend konden zijn: over de duurzaamheid van restauraties, over composieten en fissuurlakken of over de vraag of de bevolking ieder halfjaar de tandarts moet bezoeken. De laatste zes jaar is ook aandacht besteed aan de opheffing van twee tandheelkundige subfaculteiten, de inkrimping van de Nijmeegse subfaculteit en de fusie van de beide Amsterdamse tandheelkundige opleidingen en het vermeende overschot aan tandartsen.

Het bespreken van proefschriften met tandheelkundige onderwerpen in het begin van de jaren tachtig had ook weer tot bedoeling de opinielers ervan te overtuigen dat tandheelkunde een serieuze academische discipline is en dus meer inhoudt dan het boren van kiezen.

6 EFFECT

De vraag kan worden gesteld of het schrijven van deze artikelen effect heeft gehad. Is men door deze voorlichting gebitsbewuster geworden, en is men beter geïnformeerd over tandheelkundige onderwerpen, is men geholpen bij menings- en/of besluitvorming op het gebied van gebitszorg en gebitsziekten? Deze vragen zijn niet te beantwoorden, omdat in het algemeen geldt dat over effecten van massacommunicatie moeilijk kan worden gesproken als men niet weet vanuit welke optiek deze effecten worden bestudeerd.¹³ Daarbij geldt dat in dit geval geen evaluatieonderzoek is gedaan. Bij informatiever-

strekking via massamedia is het van belang te weten wat lezers met die informatie doen.

Gezien het aantal brieven en reacties uit de bevolking kunnen wij opmaken dat de artikelen met tandheelkundige informatie in een behoefte voorzien. Ook blijken sommige, zeer onregelmatige tandartsbezoekers te worden gestimuleerd de tandarts vaker te bezoeken. Voorts vindt men de gegeven informatie soms in beleidsstukken terug.

Wij willen afsluiten met enige opmerkingen over de wijze waarop men, vanuit de tandheelkunde, de verspreiding van nieuwe relevante wetenschappelijke informatie voor de beroepspraktijk in goede banen kan leiden. Vanuit de twee faculteiten tandheelkunde – hier wordt immers nog steeds de meeste tandheelkundig wetenschappelijke kennis verspreid – zullen promovendi, promotoren en andere wetenschappers meer aandacht moeten gaan besteden aan het effect van hun boodschappen bij het publiek.

De NMT kan, mogelijk in samenwerking met het Ivoren Kruis, er zorg voor dragen, bijvoorbeeld door een systeem van snelle informatievoorziening aan tandartsen, vlug in te spelen op berichten met tandheelkundige inhoud die via massamedia worden verspreid en die mogelijk verwarring kunnen veroorzaken. Daarbij is het element van herhaling van berichtgeving over actuele onderwerpen een goede manier om informatie ook bij minder actieve voorlichters te doen belanden.

Algemeen-practici zullen serieus en zorgvuldig moeten ingaan op vragen van patiënten. Een adequate beantwoording van patiëntenvragen vergroot het vertrouwen in de behandelende tandarts. Wanneer tandartsen deze vragen niet meer kunnen beantwoorden, dan zijn zij genoodzaakt

SUMMARY

THE DENTIST AND SCIENTIFIC DENTAL INFORMATION IN MASS MEDIA

Key words: Dental health education – Scientific information

Mass media, such as newspapers and magazines and to a lesser degree TV and radio can provide the public with a lot of scientific information about dental diseases. Especially when it concerns research results with news value or controversial issues. Dentists regarded by the public as the most reliable sources of scientific information about dentistry, can get into problems by the publication of such issues in mass media. Particularly when patients ask questions about developments in certain fields of dentistry (for example periodontology or implantology) covered by the mass media.

In this article the importance and the value of communication of scientific information are discussed. The relevance for dentistry is illustrated by means of a series of articles on scientific dental subjects published, during fifteen years, in a Dutch national newspaper. Finally the responsibility of dental faculties and professional organisations when they provide research results to the press and other mass media is pointed out.

LITERATUURLIJST

¹EIJKMAN MAJ, VISSER APH. Patiëntenvoorlichting en tandarts. Bohn, Scheltema en Holkema: Utrecht/Antwerpen, 1987: 58.

zich bij te scholen. Ook zouden zij systematisch kunnen noteren welke vragen patiënten regelmatig stellen, zodat zij deze vragen van standaardantwoorden kunnen voorzien. Vervolgens kunnen deze antwoorden als voorlichtingsmateriaal in de praktijkruimte worden neergelegd.

En ten slotte zal meer onderzoek moeten plaats vinden op het gebied van wetenschapsvoorlichting in de tandheelkunde. Te denken valt aan onderzoek inzake de oorzaken van de kenniskloof tussen tandartsen, publiek en wetenschappelijke instellingen; onderzoek naar de nieuwwaarde van tandheelkundige berichten en de selectiemechanismen bij journalisten, voorlichters en patiënten en natuurlijk ook naar de wijze van voorlichting van tandartsen en mondhygiënist en hun kennis op het gebied van recente ontwikkelingen.

²VAN RIEL CMB, EIJKMAN MAJ. Vraag en aanbod van tandheelkundige gezondheidsvoorlichting en opvoeding: gegevens uit vier onderzoeken verricht in de jaren tachtig. Delft: Uitgeverij Eburon, 1989.

³TER HORST G, MEYER JC. Het Amsterdamse TIP-project. Deel I. Het gebruik. Ned Tijdschr Tandheelkd 1989; 96: 87-9.

⁴TIMMERS MJH, HISSINK JChr. Een tip voor wie zijn mond open doet. Samenvattende conclusies. Katholieke Universiteit: Nijmegen, 1987.

⁵EIJKMAN MAJ. A dental ombudsman: a mediator between Dutch dental patients and dental practitioners. Patient Education and Counseling 1987; 9: 65-72.

⁶MOLTZER G, DE VRIES HCB. Berichtgeving over tandheelkundige onderwerpen in de Nederlandse pers, 1973-1983. Ned Tijdschr Tandheelkd 1985; 92: 233-37.

⁷WILLEMS J, OOSTRUM J. Medische informatie in de pers. Slot: Populair-wetenschappelijke artikelen over geneeskunde geanalyseerd. Medisch Contact 1985; 40: 809-13.

⁸FRAZIER PJ. Public and professional adoption of selected methods to prevent dental decay. In: Social Sciences and Dentistry. Vol. 11. Ed. LK Cohen and PS Bryant. Federation Dentaire Internationale, 1984.

⁹SCHAUB RMH. Barriers to effective periodontal care. Groningen: Rijksuniversiteit 1984. Academisch proefschrift.

¹⁰SADOWSKY D, KUNZEL C. Clinician knowledge in the prevention of Bacterial Endocarditis. J Dent Res 1978; 67: nr. 1149.

¹¹STAPPERS JG, REIJNDERS AD, MOLLER WAJ, HESP LATHM. Wetenschap als gemeengoed: een studie van de wetenschapsvoorlichting in Nederland. 's Gravenhage: Staatsuitgeverij 1983, 54.

¹²WIEDENHOF N. Wetenschapsvoorlichting: een bijdrage tot beeld-, oordeels- en besluitvorming. Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven, 1978. Academisch proefschrift.

¹³VAN CUILENBURG JJ, NOOMEN GW. Communicatiewetenschap. Muiderberg: Continho, 1984.